

GEESTEN EN SPOKEN IN DE VOLKSCULTUUR

Barbara Vos

Hoewel de moderne wetenschap het bestaan van spoken ontkent en het verband naar de wereld van de pseudo - wetenschap, is het onderwerp niettemin erg populair. We moeten maar denken aan de uitgebreide literatuur over het paranormale en de talloze films en series die hierover handelen. Volgens Richard Wiseman (U.K.) gelooft ongeveer tien procent van de mensen dat ze in contact zijn geweest met ongewone ervaringen die op geesten wijzen. (1) De website 'geloof & wetenschap' bericht dat een kwart van de Britten gelooft in God, maar dat er meer dan twee keer zo veel geloven in het bestaan van geesten. (2) Dit geloof zou zelfs toegenomen zijn de laatste jaren. (3)

Wat is een geest?

Om een eenvoudige definitie te geven aan het concept 'geest', kunnen we de volgende, eenvoudige verklaring hanteren: 'Een geest duidt een individueel wezen aan dat niet afhankelijk is van een lichaam.' (4) Een manifestatie van een geest kan op verschillende wijzen gebeuren. Volgens Wiseman kan het gaan om verschijningen, ongewone geuren, plotselinge veranderingen in de temperatuur, en de gewaarwording van een aanwezigheid. (5) Ook geluiden, bijvoorbeeld paardengetrappel, kunnen wijzen op de aanwezigheid van een spook. (6)

Alomtegenwoordig geloof

In tal van culturen bestaat of bestond de overtuiging dat de geesten van de doden, na het afsterven van het aardse lichaam, zich nog onder ons zouden kunnen bevinden. Wie denkt dat de wereld van spoken en geesten is ontsproten aan de romantiek van de negentiende eeuw, heeft het mis. Dit geloof is niet aan plaats en tijd gebonden, maar is grensoverschrijdend. We vinden ze terug bij de Chinezen (vriendelijke geesten noemen ze Shin en de boosaardige varianten Kuei). Ze komen voor bij de Babyloniërs, bij de Grieken en de Romeinen, in het Oude Testament, in het islamitische cultuurgebied, bij de Germanen, de Japanners, bij de Vikingen en de Saksen. (7) Wanneer we vandaag met Allerheiligen en Allerzielen (1 en 2 november) onze doden herdenken, gaat dit dan ook terug op een veel ouder gebruik, namelijk het feest waarop onze voorouders eer bewezen aan het door de lucht trekkende dodenleger. (8)

De Katholieke Kerk gaf een verklaring voor het fenomeen: de geesten waren eigenlijk zielen die in het vagevuur geen rust konden vinden en nog moesten boeten voor de zonden die ze tijdens hun leven hadden begaan. In de mid-

deleeuwen ging de Kerk geestesverschijningen ook daadwerkelijk onderzoeken. Op deze manier vonden verschillende van deze verhalen een schriftelijke neerslag, die we vandaag nog kunnen raadplegen.

Tot aan de Reformatie werd aan de aanwezigheid van de geesten van de doden niet getwijfeld. Het idee van het vagevuur werd toen door de protestanten naar de prullenmand verwezen, maar dit sloot niet per se het bestaan van spoken uit. Het waren dan alleen niet de verschijningen van de doden, want die gingen ofwel rechtstreeks naar de hemel of naar de hel. Terugkeren naar de wereld van de levenden was geen optie.

De katholieke Contrareformatie hield echter de mogelijkheid open dat geesten van doden voor een bepaald doel konden 'teruggestuurd' worden naar de aarde. De protestanten plaatsten zich hier radicaal tegenover en beschouwden deze opvatting als bedrog. Toch namen zij nog aan dat verschijningen konden plaatsvinden, maar het ging dan meestal om boze geesten die door de duivel waren gestuurd. We kunnen het geloof in geesten dus niet simpelweg koppelen aan een bepaalde religie, net zoals we dit niet kunnen linken aan een sociale laag binnen de bevolking of een geografische regio, hoewel plaatselijke verschillen zich natuurlijk wel kunnen voordoen en veranderen doorheen de tijd.

Magie en rituelen als oplossing

Net zo oud als het geloof in geestesverschijningen, is de opvatting dat magie of rituelen hier soelaas kunnen bieden. De protestanten gingen bidden als tegenoffensief, terwijl de Katholieke Kerk rituelen had om spookhuizen te zuiveren van hun ongewenste bezoekers. Ook particulieren hielden zich hier soms mee bezig. En dit brengt ons bij het werkerrein van heksen en tovenaars. Wie last ondervond van een spook, kon dit immers wijten aan een kwade buur die zich inliet met hekserij.

Als oplossing kon men dan bijvoorbeeld een belezer te hulp roepen of een of ander beschermmiddel aanwenden, zoals bijvoorbeeld een gecasteerde teef in huis halen, want die zou voorkomen dat spoken op bezoek kwamen. De tussenkomst van een geestelijke kon ook veel oplossen. Dat illustreert het volgende verhaal, verteld door een 45-jarige boerin uit Waasmunster. Zij vertelde dat bij haar vader thuis eens een kerselaar werd uitgegraven. Daaronder vond men een mysterieus 'popken'. Een van de meisjes deed het popje een mooi kleedje aan en zette het op de schouw. Het meisje werd echter ziek en het popje werd bleek. Het meisje stierf en werd begraven, waarop het popje weer bloosde. Daarna werd de zoon echter ziek, waarop de ouders het popje verdachten dat weer bleek was geworden. Ze riepen de pastoor erbij die het popje meenam, waarna het probleem verdween. (9)

Hoe ontstaan?

Hoe kunnen we nu verklaren dat mensen geesten zagen? Dit is uiteraard te wijten aan een geheel van culturele bagage, gecombineerd met psychische processen en de reactie op omgevingsfactoren. De interessante studie 'An

investigation into alleged hauntings' van onderzoekers verbonden aan de universiteiten van Hertfortshire en Edinburgh werpt een licht op de factoren die mensen beïnvloeden bij het zien van spoken. Hierin wordt aangetoond dat proefpersonen over het algemeen reageren op omgevingsfactoren (bijvoorbeeld lokale magnetische velden) die zich voordoen op plaatsen waar het 'spookt'. (10)

Toch mogen we niet denken dat ieder verhaal klakkeloos werd aanvaard. Doorheen de geschiedenis werden immers oplichters ontmaskerd. Zo deden bijvoorbeeld vaak verhalen, opgedist door huurders, de ronde dat het zou spoken in bepaalde huizen met de bedoeling de huur zo laag mogelijk te houden. Zulke praktijken zouden echter niet mogelijk geweest zijn, had er geen wijdverbreid geloof bestaan in geesten.

Doorgaans was er altijd een speciale rol toebedeeld aan de bezoekende geest. Een geest verscheen vrijwel nooit zonder reden of bedoeling. Hij bracht altijd een boodschap met zich mee. In de middeleeuwen was deze bedoeling meestal heel duidelijk: de geest keerde terug uit het vagevuur omdat hij geen rust kon vinden vooraleer hij in het reïne was gekomen met een niet-opgebiechte misdaad. Een voorbeeld hiervan is het verhaal dat een bakker van 65 jaar uit Moerzeke deed. Hij vertelde dat er ooit een boer was die land had op 'Moes-kouter'. Hij had een scheidingspaal verzet om meer land te hebben. Wanneer hij echter gestorven was, kwam hij terug op die welbepaalde plaats en riep hij: "Keer ik mij op mijn zij, 't is eender hoe ik mij lei. Keer ik mij op mijn ander zij, 't is eender hoe ik mij lei. Mijn ziel is besmet; Ik heb 'ne paal verzet." Nadat de familie de paal terug op zijn plaats had gezet, kwam de geest niet meer terug. (11)

Ook doken geesten soms op wanneer toestanden in de wereld van de levenden moesten opgehelderd worden of wanneer een onrecht moest aangeklaagd. Soms werd de geest alleen door de schuldige waargenomen, wat uiteraard iets meer over het geweten zal gezegd hebben van die persoon dan over het werkelijke bestaan van spoken. Soms was de oorzaak van de verschijning een onopgeloste gewelddaad, maar het kon evengoed gaan om weduwnaars die hun belofte nooit meer te trouwen hadden gebroken tegenover hun overleden echtgenote. Sowieso moest de sterveling ervan uitgaan dat er altijd onverwachte getuigen konden zijn van een daad waarvan ze hoopten dat die ongezien was.

Een andere bedoeling van de verschijning van een geest, is het overbrengen van waarschuwingen of profetische boodschappen. Telkens kan men ervan uitgaan dat de geest iets 'weet' dat van belang is voor de levenden. Dergelijke boodschappen werden doorgaans serieus genomen. De wensen van de doden moesten immers gerespecteerd worden. Dit is iets wat we tot op de dag van vandaag geëerbiedigd zien. Zo denken we bijvoorbeeld aan de manier waarop een begrafenis en een teraardebestelling naar de wensen van de overledene worden aangepast en de wijze waarop testamenten worden nageleefd. (12)

Onderzoekers en spookhuizen

Het geloof in geesten is nooit verdwenen. De populariteit van griezelromans en horrorfilms spreekt immers boekdelen. En dan hebben we nog niet gesproken over de talrijke onderzoekers, met een wetenschappelijke basis of puur amateuristisch, die zich bezig houden met het analyseren van 'spookhuizen'. Enkele namen hebben geschiedenis gemaakt met het onderzoeken van dergelijke verhalen. We denken dan vooral aan Harry Price en Peter Underwood. (13)

Echter niet iedere paranormale onderzoeker pakt het even professioneel aan. Zo bestaat er voor België en Nederland de website 'The Ghosthunter'. (14) Wie deze webstek bezoekt, zal het onmiddellijk opvallen dat het hier om een onderzoeker van de amateuristische strekking gaat. Niettemin is het interessant om erachter te komen welke spookverhalen er in Vlaanderen de ronde doen. Soms is de scheidingslijn tussen spokenjager en urban exploration vaag.

Niet alle leegstaande gebouwen kunnen immers als spookhuis bestempeld worden. Om de verbeelding te prikkelen, noemen we toch enkele locaties (al dan niet door volledige afbraak bedreigd) die de toeschouwer kunnen meeslepen: het kasteel Hogemeyer in Kersbeek-Miskom, het kasteel van Mesen, het Gravensteen van Gent, het kasteel Moyson in Leest en het kasteel Rochendaal in Bevingen. In het Verenigd Koninkrijk en de VS gaat men zelfs een stapje verder: via de websites <http://www.hauntedrooms.co.uk/> en <http://www.hauntedrooms.com/> is het mogelijk om een kamer te boeken in een hotel, een kasteel of een landhuis waar het spookt!

Het grote probleem wat deze materie betreft, is het feit dat dit onderwerp zich (nauwelijks) proefondervindelijk laat onderzoeken. Men heeft het uiteraard al dikwijls geprobeerd, maar de resultaten laten te wensen over. Herhaalbaarheid en objectiviteit blijken vrijwel onhaalbare criteria te zijn. (15) Voor ons is dit gelukkig geen probleem aangezien we in de eerste plaats geïnteresseerd zijn waarin mensen geloven en niet of deze overtuigingen empirisch correct zijn. We sluiten ons dan ook aan bij de denkrichting van Jung die zich niet gaat afvragen of een geestverschijning werkelijk heeft plaatsgevonden, maar zich gaat focussen op de *ervaring* die een persoon meemaakt. Die ervaring vertelt ons immers iets meer over de persoon die het heeft meemaakt. (16)

Wanneer we maar diep genoeg gaan graven, vinden we voor de meeste plaatsen wel een legende, een gerucht, een spookverhaal. Voor Antwerpen is er het verhaal van de Lange Wapper, te Galmaarden zou er een duivelschuur bestaan hebben. Op het platteland, in delen van Vlaanderen en Brabant, spraken men van de boze geest Kludde of Kleure. In Hamme en Dendermonde deden verhalen de ronde over een onderaardse afgezant Osschaert genaamd, enzovoort. (17)

Voor Gent is er de oude legende rond Geeraard de Duivel. Het verhaal gaat dat het geslacht op het einde van de dertiende eeuw uitstierf, maar dat er nog steeds schimmen elkaar achtervolgen in het kasteel. (18) Een minder

bekend verhaal, is dat van een nu verdwenen huis daar dichtbij, dat in de volksmond de naam 'Spookhuis' kreeg. Het gaat om een pand dat ongeveer op de hoek van het François Laurentplein en de Henegouwenstraat stond: het Hotel van Maelcamp, Het was een statig gebouw dat in het midden van de 18de eeuw was opgetrokken, gesierd met een fronton en een rococo tuinpaviljoen dat uitgaf op de Reep. De geïsoleerde levenswijze van de laatste bejaarde bewoonster van het pand droeg er toe bij dat het huis als geheimzinnig, spookachtig ervaren werd. Het huis werd uiteindelijk verlaten en men vertelde dat het slechts bewoond was door twee wezens, het ene levend, het andere dood. (19)

Het bekendste spookhuis uit Vlaanderen is waarschijnlijk dat van Sas van Gent. (20) Intussen is dit weliswaar afgebroken, maar niet voordat talloze mensen de sinistere plaats hadden bezocht omwille van de verhalen die erover de ronde deden. Ook is er de (waarschijnlijk achttiende eeuwse) Verdoemde Hoeve of het Baggaarthof in Sinaai, dat intussen is afgebroken. (21)

Besluit

Hoewel spookverhalen tot de wereld van de pseudowetenschap behoren, ze toch interessant zijn om te onderzoeken. De verhalen blijven immers continu doorheen de tijd bestaan. Ondanks de verwetenschappelijking die onze maatschappij de laatste eeuwen, en zeker de laatste decennia, heeft doorgevoerd, boeten deze verhalen niet in aan aantrekkingskracht. Dit ligt uiteraard aan de aard van de mens: we blijven geïntrigeerd door het onverklaarbare en het mysterieuze.

Noten

- 1 Zie: <http://www.richardwiseman.com/research/ghosts.html>
- 2 <http://geloofenwetenschap.nl/index.php/nieuws/item/560-britten-geloven-vaker-in-geesten-en-aliens-dan-in-god.html>
- 3 Zie: <http://www.journalistiekennieuwemedia.nl/NC/?p=7578>
- 4 Roothaan, A. (2011), *Geesten: Uitgebannen en teruggekeerd in de moderne wereld*. Amsterdam/Leiden, , p. 8
- 5 Zie: <http://www.richardwiseman.com/research/ghosts.html>
- 6 De Meyer, G. (1949), *Sagen uit Noord-Oost-Vlaanderen*. p. 25-26.
- 7 Gerlach, W. (2000), *Lexicon van het bijgeloof*. Amsterdam, Bert Bakker, , p. 93-97.
- 8 Koomen, M. (1973), *Het koninkrijk van de nacht*. Wetenschappelijke uitgeverij Amerstam, p. 143.
- 9 De Meyer, G. (1943).. p. 28.
- 10 Zie: <http://www.richardwiseman.com/resources/BJP-hauntings.pdf>
- 11 De Meyer, G. (1943), p. 22-23.
- 12 Thomas, K. (1989), *De ondergang van de magische wereld*, (Vert.) Agon, p. 499-515.
- 13 Zie: <http://www.harrypricewebsite.co.uk/Profiles/peterunderwood.htm>

- 14 <http://www.theghosthunter.nl/>
- 15 Roothaan, A. (2011), p. 8-9.
- 16 Roothaan, A. (2011), p. 28.
- 17 Deze verhalen zijn allemaal terug te vinden in verzamelbundels zoals bij Top, S., red. (2004 – 2008), *Op verhaal komen*, Davidsfonds Leuven (zes delen).
- 18 Deseyn, G. (1986), *Gids voor oud Gent*. Standaard Uitgeverij Antwerpen, p. 169.
- 19 Deseyn, G. (1986), p. 180.
- 20 <http://www.hln.be/hln/nl/960/Buitenland/article/detail/1237566/2011/03/17/Spookhuis-Sas-van-Gent-wordt-dan-toch-gesloopt.dhtml>
- 21 Zie: <http://www.klein-sinaai.be/geschiedenis/oude-verhalen/83-het-spookhof>